

Передмова до українського видання

Монографія про русофілів з'явилася 2001 року в німецькому книжковому просторі, у країнах, де, поза фаховими колами, спостерігається, зрозуміло, помірне зацікавлення питаннями творення української нації в Галичині та ролі «загально-східнослов'янських», а згодом русофільських чи, краще сказати, русьофільських концепцій та дійових осіб у цьому процесі. Не так, звісно, в Україні – властиво, я завжди вважала, що місце цієї книжки саме тут і значно меншою мірою – у Німеччині чи Австрії. Тому хочу наголосити на заслужі ініціаторів цього видання – насамперед перекладачки та видавництва «Літопис». Це завдяки їм книжка знайшла шлях в Україну.

Галичина по сьогоднішній день вважається в Україні, особливо у східній, колискою і твердиною української національної ідеї. Такий склався імідж Галичини – попри невтомні запевнення істориків, що насправді все було навпаки, що національна українська ідея народилася в середовищі мешканців Наддніпрянщини, тобто в Російській імперії, і що до Галичини ця ідея потрапила лише згодом, завдяки численним публікаціям та обміну знаннями. Тривалий час галичани самостійно розвивали концепції своєї ідентичності в краї – нещодавно це наочно продемонстрував у своїй культурологічній монографії «Ідея Галичини» Ларрі Вулф (Larry Wolff, «The Idea of Galicia. History and Fantasy in Habsburg Political Culture»). Та й історія раннього періоду русинсько-українського руху в Галичині – це перш за все історія самої Галичини. А більшість концептів Росії від галицьких русофілів були доморощеними продуктами, які жодним чином не зводилися до «російської агітації» чи фінансування з Петербурга, як хотілося б пояснити джерело русофільських ідей владі. Ці ідеї були реакцією на «умови життя», *condition humaine*, галицького населення під подвійною владою Австрійської монархії та польських еліт, а одночасно спробою поєднати консервативну політичну програму з вимогами народного просвітництва та шкільництва, які ставила, починаючи з 1848 року, революційно-національна доба.

Проте галицька історія важлива для усіх українців. Вона має певне значення навіть для сьогоднішніх українсько-російських відносин. У завер-

шальному розділі монографії я підсумовую, що зв'язки з Росією – це єдиний з історичних фронтів, який продовжує тривати. Для України він все ще «відкритий». Інші історичні конфлікти та контакти давно вже «зачинено», такі як, скажімо, тюрксько-татарські історії домодерної доби або ж польська, яка була відкритою ще до 1947 року. Натомість російсько-українські відносини як були, так і залишаються вельми вразливими. Сьогодні, на третьому десятилітті існування самостійної Української держави ці відносини переживають ренесанс історичних образів, про які гадалося, що їх уже давно подолано, а також відбувається поживлення державної історіографії, яка тепер пишеться з національної позиції. До написання докладаються російські діячі, які прагнуть у новій версії глорифікувати історію імперії та сталінізму. Знову настав непростий час для незалежно-критичного погляду, який оцінює історичні джерела як конструкти часу, в якому вони постали. Тривалий час українські патріоти згадували про русофілів не інакше як про «москвофілів», а з російського боку існував постулат про «русских в Галиции», а також, відповідно, про «русский» рух у Галичині – що слугувало надійним аргументом для проєктів експансії та анексії. Сьогодні все ще міцно закорінені стереотипи: галицькі русофіли – це або фінансовані, залежно від перспективи, Петербургом чи пізніше власне тією «Москвою» ренегати, або, навпаки, борці за східнослов'янську єдність влади, культури й Церкви проти австро-польської «інтриги». Доказом того, що це друге уявлення аж ніяк не відійшло в минуле, служать найновіші російські зусилля реставрувати оту розрекламовану єдність під знаком нафти, газу та державної Російської Православної Церкви, а також давні лякалки про «Захід», який має намір вирвати Україну зі східнослов'янського союзу.

Однак усе це аж ніяк не може бути для українців достатньою причиною, щоб відректися від російських чи русофільських традицій. Навпаки, саме визнання того, що процес націєтворення відбувався на загал не телеологічно і що націєтворення містило багато сьогодні незнаних, відкинутих або й затаврованих джерел, є свідченням політичної зрілості будь-якої нації. У перспективі історичних досліджень такий погляд називають «конструктивістським»: власне усвідомлення, що нація як така не існувала завжди, а що її створило багато поколінь у результаті дискурсивних та проєктних пошуків. І лише завдяки цьому маємо сьогодні існування нації як очевидну даність. Галицькі русофіли – а з ними й політично-культурний концепт русофільських ідей – були важливим елементом українського націєтворення у Західній Україні, що я і намагалася показати. Стосунок до Росії, чи то ствердний чи конфронтаційний, або ж всього лиш адаптаційно-комунікативний, завдяки якому було можливим сприйняття універсальних ідей через посередництво російських великих міст та російських публікацій – є центральною складовою української історії, а отже легітимним об'єктом української історіографії.

Український переклад цієї монографії – це переклад оригінального тексту 2001 року, створеного на базі докторської дисертації під керівництвом мого дорогого й шанованого вчителя Андреаса Каппелера. Я нічого не доповнювала і не переробляла для українського видання. Попри те, що за час, який минув від першої публікації, деякі з постулатів було доповнено й модифіковано завдяки працям моїх колег про окремі проблеми староруського та русофільського руху та про загальну історію націєтворення галицьких українців. Назву лише деякі імена цих шанованих мною колег, це – Міхаель Мозер – з лінгвістичної перспективи, Алексей Міллер, Остап Серета та Ярослав Грицак. Я рада, що в Австрії моя монографія стала внеском у запізніле опрацювання історії австрійських репресій, застосованих до галицьких українців у Першій світовій війні. Та найбільше щастя, яке могло спіткати цю книгу, я в цьому переконана, трапилося щойно тепер: той факт, що вона з'явилася у Львові українською мовою, в місці, навколо якого зосереджена тема монографії. Висловлюю велике сподівання на прихильного й поблажливого до авторки-іноземки читача.

Анна Вероніка Вендланд
Кузнецовськ, серпень 2013 року

* * *

Минув фактично рік, відколи я писала передмову до українського видання, запланованого на осінь–зиму 2013/2014 років. Історичні зрушення в Україні, які набрали обертів у листопаді минулого року, змінили всі графіки й у Львові.

Цю передмову, як і попередню з 2013 року, я пишу в західноукраїнському місті Кузнецовську, місті-сателіті Рівненської АЕС. У це незвичне для історичних розвідок галицьких науковців місто, якому тільки сорок років, мене привели дослідження історії атомної енергетики та специфічних для неї урбаністичних форм, які складуть основу моєї наступної монографії. Попри те, що культурна й соціальна історія політичного руху, з одного боку, та технічна й соціальна історія індустріального утворення, з іншого, значно різняться між собою, обидві теми мають усе ж більше спільного, ніж може видатися на перший погляд. Адже, як і русофілство, «атомогради», засновані в радянські часи на українській території, є породженням тісно переплетеної російсько-української імперської історії. І русофілам, і атомографам тривалий час приписували роль інструмента русифікації. Атомоград же є в дійсності складним мікрокосмом із західноукраїнського субстрату, трансна-

ціональних технологій та радянського міграційного явища, і в історії модернізації Полісся цей феномен відіграв важливу роль.

Сьогодні колишній проект імперського планування енергетики на українській периферії є позитивним прикладом безпроблемного співжиття і співпраці людей, для яких рідною мовою є російська чи українська. Тим самим – це наочний матеріал для спростування твердження, що Україну, мовляв, зіштовхнули в кризу мовно-культурні фактори. Як і у випадку з русофілами, які стали сто років тому першими політичними жертвами Першої світової війни на галицькій землі, місто-атомник учить нас, що спільна українсько-російська історія не обмежується Східною Україною – і що вона сповнена амбівалентностей та несподіваних поворотів. Тож я можу стверджувати, що залишилася вірною своїм науковим історичним лейтмотивам.

Коли я перечитую передмову, яку написала 2013 року, то виявляю в ній чимало пророчого щодо нової дійсності російської історичної «лінії фронту» та щодо конфлікту, який тоді назрівав, хоча ніхто (а найменше – сторонній спостерігач) не повірив би рік тому в можливість фронту кривавої війни за анексію територій. Той же факт, що українське видання монографії з'являється за умов, у яких, зі зрозумілих причин, українцям важко трактувати українсько-російські відносини *sine ira et studio* («без гніву й пристрасті»), може вплинути на якийсь час на рецепцію монографії. Однак саме те, що книга вийде восени 2014 року у Львові і до неї проявлять інтерес, – хоча монографія й ревізує такі милі серцю національні стереотипи, – засвідчує наскільки сильно Україна, як відкрите до світу і для дискусій плюралістичне суспільство, відрізняється від Росії.

Анна Вероніка Вендланд
Кузнецовськ, 2 вересня 2014 року

Від наукового редактора

Вихід у світ в українському перекладі книжки Анни Вероніки Вендланд про галицьке русофільство – подія довгоочікувана. Це дослідження, після появи друком німецькою (Відень, 2001), за кільканадцять років піднялося до рангу історіографічної класики в інтелектуальному просторі не тільки Галичини, а й Центрально-Східної Європи загалом. Книжка описує одну з історій шукання галицькими українцями (тоді русинами) новочасної ідентичності, відкриття ними «власного» національно-культурного простору, тобто ставить в основу явище, яке в XIX столітті так чи інакше визначало розвиток більшості народів Габсбурзької монархії та Російської імперії. Останні кілька років мені не раз доводилося чути про монографію Вендланд як про бібліографічну рідкість. Можна по-різному ставитися до міркувань Авторки (немає сумніву, що нові публікації та й саме життя неминуче вноситимуть у них корективи), однак кожен, хто береться нині за вивчення півавстрійської Галичини й загалом тогочасної України, має прочитати це видання.

Чому потрібно прочитати монографію Вендланд? Бо це – прониклива й важлива книжка. Вона постачає матеріали й тези, які суттєво розширюють відомості про Галичину XIX століття і навіть передують інтелектуальним відкриттям. Найбільше, як думаю, книжка може бути корисною для тих, хто шукає власних дослідницьких тем, а в роботі історика цінує індивідуальний стиль мислення. Центральною «одиницею дослідження» в ній є світогляд – творення і впорядкування людиною смислів, пізнавальних і естетичних цінностей, які визначали її відношення до світу, мали на меті гармонізувати знання про минуле, поточний життєвий досвід та уявлене майбутнє, в яке хотілося зазирнути. Книжка Вендланд вимагає розумової роботи, ставлячи її умовою свободу думки і бажання пізнавати. Показово, що в книжці Читач не знайде традиційних закінчених висновків. Це будуть тільки «прикінцеві міркування», відкриті для нових запитань і позначені сумнівами. Якщо зважити, що кожне покоління цікавиться історією інакше, то така відкритість з часом тільки заохочуватиме до нового прочитання книжки.

Монографія Анни Вероніки Вендланд з'явилася на хвилі великого пізнавального зацікавлення минулим підавстрійської Галичини. Тоді, у 1990-х роках, історики підняли галицько-австрійський спадок до рівня мало не ключової культурно-історичної сутності, здатної змінити Центрально-Східну Європу. Докорінні політичні перетворення кінця ХХ століття, зумовлені розпадом Радянського Союзу, актуалізували й питання про природу русофільських настроїв, які в минулому були популярними серед австрійських слов'ян; для галицьких русинів вони стали ще й частиною дилеми про національну ідентичність, частиною складних пошуків «свого» простору, що мав бути перетворений на вітчизну/батьківщину. У той час про русофілство писали, здебільшого окремо один від одного: в українській історіографії – Олена Аркуша, Володимир Осадчий, Остап Серeda, Олексій Сухий, Олег Турій; в англomовній, але пов'язаній з Україною історіографії – Павло Роберт Магочій, Іван-Павло Химка; у польській – Анджей Земба, Ярослав Мокляк, Збігнев Фрас; у російській – Александра Бахтуріна, Алексей Міллер, Ніна Пашаєва. На цьому національно поділеному тлі дослідження Анни Вероніки Вендланд відразу мало свою перевагу – вирізнялося тим, що Авторка не була прямо пов'язана з жодною «національною історією» – українською, польською чи російською. У підсумку вона відносно швидко створила текст, вільний від сучасних уявлень про національні історичні порахунки, які розвинулися в польсько-українсько-російському трикутнику. Це текст, який використовує універсальні мисленнєві категорії, розрізняє поняття історичної дійсності та уявлення про неї, наголошує роль уяви у творенні власних і чужих образів.

Залишаючи Читачеві можливість самому здійснити інтелектуальну мандрівку у світ галицьких русофілів, зверну увагу тільки на два ключові твердження Авторки, які можуть слугувати своєрідними дороговказами: перше – русофілство було консервативною течією всередині українського руху, і друге – русофіли були однозначно галицьким феноменом, а не керованим з Росії штучним продуктом, вони висловлювалися і діяли насамперед як українські галичани. Сьогодні, з деякої часової відстані, видно, що дослідження Анни Вероніки Вендланд має якусь частку закладених інтуїтивно ще не відкритих смислів, і у світлі нових публікацій ця книжка буде прочитуватися по-новому. Насамперед представлений Авторкою образ галицького русофілства дає підстави стверджувати його взаємодію з такими орієнтаціями, як австрофілство, полонофілство і, врешті-решт, українофілство. Із взаємодії цих течій до зламу ХІХ–ХХ століть у Галичині визріло модерне українство. Модерна українська національна ідентичність була, швидше за все, результатом перехресної взаємодії кількох національно-політичних орієнтацій та багатьох індивідуальних ідентичностей, гострих дискусій про суспільні ідеали, що їх приватно й публічно вели представники тогочасної

інтелектуальної еліти, а то й прості селяни та містяни, натхненні новим для себе й емоційно привабливим почуттям громадянського обов'язку. Роль русофілів, особливо на низових рівнях, у становленні українського суспільства була аж ніяк не другорядною, у деякі періоди – навіть ключовою.

Перші слова завжди важливі. Анна Вероніка Вендланд розпочинає монографію цитуванням Франкових «Рутенців», насичених людськими характеристиками літературних нарисів – замальовок «типів галицьких русинів» 1860–1870-х років. Я не знаю, чи був це свідомий вибір Авторки. Хай там що, а використання Франкових спостережень як відправної точки для дослідження галицького русофільства – прийом вдалий з багатьох поглядів: і для формування читацької інтриги, і як маніфестація застосованих у монографії методологічних підходів. Властиво книжка не має якоїсь однозначної методологічної прив'язки, багато дослідницьких кроків, до яких вдається Авторка, продиктовані бажанням зрозуміти мотиви вчинків звичайної людини – партійного функціонера, громадського діяча, чиновника, вчителя, селянина чи ремісника. Тому цю книжку можна прочитати і як складне мереживо людських дол. Вже звернення Авторки до світу уявлень конкретної людини свідчить про обмеженість дослідницького інструментарію, що використовує традиційна політична історія, та про нагальну потребу залучення відомостей з ділянки психології особистості, використання художніх образів як своєрідних проєкцій історичної реальності, які відображали й одночасно формували світоглядні позиції, увиразнювали дилеми, визначали мотиви та зумовлювали реальні дії конкретних людей.

З-поміж досліджень русофільського руху в Галичині монографія Анни Вероніки Вендланд вирізняється цілісністю та глибиною проникнення в історичну дійсність. Перед Читачем розгортається своєрідна епопея галицького русофільства – від перших спроб галицьких інтелектуалів вийти у пошуках власної географічно-культурної сутності поза межі австрійської Галичини аж до драматичного краху русофільства в роки Першої світової війни. Історія галицького русофільства, по суті, майже повністю вмістилася в життя трьох поколінь, які намагалися балансувати між вірністю і зрадою, часто плутаючи ці поняття. На цьому часовому просторі русофільство представлене в книжці від найнижчого рівня – рівня звичайного священика чи селянина, який проживав свою «руськість» у категоріях повсякденного життя з його матеріальними, духовними чи пізнавальними інтересами, до найвищого, коли стало предметом клопотів на рівні міністерств закордонних справ чи військових відомств Російської та Австро-Угорської імперій. У широкій історичній перспективі історія русофільського руху в Галичині – це історія поразки. Але у вузьких межах, якими властиво й живе людина, русофіли та контрольовані ними інституції здійснили величезну просвітню роботу. Монографія Вендланд якраз про це поєднання – про світлі й темні сторони

діяльності галицьких русофілів. Попри крах русофільської політичної практики та особисті життєві драми і навіть трагедії багатьох з лідерів русофільського руху, ця книжка оптимістична за настроєм. Вона цілком позбавлена соціологічного схематизму, переконає в пізнаваності людини минулого.

Текст Авторки не має полемічного запалу. І в цьому теж його перевага – захист від сучасних політичних дискурсів і маніпуляцій. Цю книжку не можна втягнути в політику, бо її первісні інтенції не мають з політикою нічого спільного. Робота Вендланд спрямована не так на доведення власної інтерпретації, як на створення образу русофільського руху, вірогідність якого спирається на ретельне і вдумливе прочитання текстових джерел і біографій. Єдина персональна інтенція, яку можна вчитати в книжці Вендланд, зумовлена незгодою з концепцією Маґочія, що ґрунтувалася на пропозиції чіткого розрізнення та хронологічної логіки. Згідно з концепцією канадського вченого, матрицею українського руху в Галичині протягом усього австрійського періоду була так звана старорусинська орієнтація, в основі якої стояв місцевий галицько-австрійський патріотизм. Власне з неї виокремилися спочатку українофільська (у 1860-х роках), а згодом русофільська (у 1890-х роках) течії. Анна Вероніка Вендланд у відповідь пише: «Дискусія навколо «походження» русофілів та українофілів навколо дихотомічної чи трирівневої концепції хибна, адже намагається чітко розмежувати різні напрями, яких насправді ніколи не існувало в чистому вигляді, настільки розмаїтими були відтінки між різними формами українофільства та русофільства, настільки розмитими переходи, недостатньо однозначними ідентичності, про що мали б засвідчити результати вивчення діяльності русофілів на провінції та життєписи русофільських активістів».

Якою була робота наукового редактора? Насамперед скажу, що вона відбувалася у порозумінні з авторкою перекладу Христиною Назаркевич і літературною редакторкою Анною-Марією Волосацькою, яким належить головна заслуга в підготовці книжки до видання. Одним з найважливіших завдань науково-термінологічного опрацювання тексту, після його перекладу на українську та літературної обробки, було зберегти точність думки через прийняте в українській історіографії написання тогочасних інституцій, зокрема органів влади, правосуддя, культурно-освітніх та політичних товариств, а також етнонімів і найрізноманітніших відтінків ідентичності тощо. Найбільше клопотів виникло з цитуваннями і посторінковим науковим апаратом. Як науковий редактор я докладав зусиль, аби цитати з русофільських видань були представлені в автентичному правописі. Так само мовою оригіналу подано посторінкові бібліографічні вказівки, водночас збережено їхній авторський стиль – це і сам спосіб бібліографічного опису, і практика включення посилань у текстові примітки та роз'яснення. Зауважені дрібні

неточності (у датах, бібліографічних описах, назвах видань, інституцій, топонімах чи іменах) були виправлені без зазначення. Звичайно, після німецькомовного видання книжки 2001 року, українська історіографія зробила значний поступ у вивченні південно-західної Галичини. Ці дослідження стосуються історії Церкви, емансипації галицького селянства, відкритих і прихованих домовленостей між русофілами та народовцями (українофілами), українсько-польських відносин і полонофільської течії в українському русі, діяльності представницьких інституцій, насамперед Галицького крайового сойму, механізмів управління провінцією, історії шкільництва, біографістики тощо. Однак, думаю, що додаткове коментування тексту монографії, обтяження його відомостями з інших мисленневих обширів, навряд чи було б сьогодні доречне. Науковий потенціал книжки Анни Вероніки Вендланд ще не вичерпаний, а тому цю книжку треба читати винятково як авторський текст без будь-якого зовнішнього втручання. А самій Авторці належить щира подяка за те, що вона цікавиться історією Галичини й проникливо її зображає засобами історії.

Мар'ян Мудрий,
Львів, серпень 2014 року